

Mikor viselkedhet így a politikai osztály és az őket szolgáló média, ahogy ma Magyarországon tapasztaljuk? Akkor, ha a társadalom közömbös, cinikus, vagy gyenge és felkészületlen ahhoz, hogy ezt kikérje magának, és időben szembesítse megválasztott vagy meg nem választott képviselőit mulasztásaikkal.

Az Európai Unió válságban van. Elvesztette dinamikáját, és csak akkor erősítheti versenyképességét, csak akkor lesz képes növelni gazdasági, társadalmi kohézióját, ha erre alkotórészei, a tagállamok, a régiók, az önkormányzatok és nem utolsósorban a helyi társadalmak aktív csoportjai maguk is törekedni fognak. Ezt mintha nem fogta volna föl nálunk minden közéleti ember. Ez a törekvés csak új szellemben és új utakon, az együttműködés új módszereivel vezethet sikerre. A részeknek, az európai konstrukció különböző szereplőinek rendelkezniük kellene az egész tudatával, miközben maga az egész is állandó változásban, az alakulás-kibővülés állapotában van. És a versenyben meg kell látniuk az együttműködés újonnan kínákozó lehetőségeit és kikerülhetetlenségét. Az együttműködés új keretei között pedig fel kell venniük az intézményi és társadalmi átalakulás új ritmusát. Mindez a nemzetállamok korszakára jellemző gondolkodási és cselekvési minták meghaladása nélkül nem fog menni. Huszonöt, különbözőségeiről híres tagállam nyilvánvalóan nem fog mindenben és mindenkor együttműködni. Gyermeteg illúzió volna ezt gondolni. Egy kis vagy közepes ország viszont nyilvánvalóan nem képes érdekeit egymagában érvényesíteni egy ekkora klubban. Az Európai Unió egyik hajtóerejét már a keleti bővítést megelőzően is az egyes országcsoportok regionális vagy éppen határokon átívelő lobbyereje és alkupoziója jelentette. Ideje tehát, hogy az újonnan csatlakozott országok, azaz Közép-Európa keleti fele felfedezze a regionális együttműködés lehetőségét, és mozgásba hozza múltjából mindazt a pozitívumot, ami ezeket az újfajta együttműködések megerősítheti. **Ahhoz, hogy az EU sikeres globális szereplő lehessen, és az integráció fokozódó közmegelegedés mellett folytatódjék, s ezen belül az újonnan csatlakozottak egyénileg és csoportosan is sikerként élhessék meg tagságukat, a közép-európaiaknak ki kellene találniuk Közép-Európát.** Az újra felfedezés nem jelenthet múltba fordulást, és nem is javasolnék semmiféle nosztalgiába temetkezést. De léteznek olyan történelmileg kialakult és időközben elsorvadt együttműködési és együttélési keretek, amelyek kiutat mutathatnak jelenlegi csapdahelyzeteinkből.

Központi akarat helyett régiók

Az újjáéledő történelmi régiók, mint pl. a Bánát vagy Nyugat-Pannónia a még kialakulatlan vagy kialakulóban lévő határrégióknak adhatnak mintázatot; a történelmi és/vagy politikai zsákutcába kerültek számára a menekülés stratégiáját jelenthetik a megosztottság és kölcsönös kirekesztés ördögi köréből. Az olimpiai karikákként egymásba fűződő régiók metaforája pontosan szemlélteti az Európai Unióban való együttélés új, lehetséges kereteit. Ezeket a régiókat nem mechanisztikusan, nemzetállamok mintájára egymás mellé helyezve kell elképzelnünk, hanem az olimpiai karikákhoz hasonlóan, egymásba fonódó, egymást erősítő, egymást megtartó, újfajta egységekként. Az egymásba fonódó régiók, városaik füzereivel, egymás iránt nyitott intézményeikkel, egyetemeikkel és kutatóközpontokkal egy nagyobb régió társadalmi kohézióját, megtartóerejét, vonzerejét és szellemi kisugárzását erősíthetnék. Ez a nagyobb régió Közép-Európa. A sikeres régiók a mellérendelődés és hálózatosodás

éllovasai lehetnének Közép-Európában, segíthetnének lebontani a feudális és feudálbolsevik struktúrákat a volt kommunista államokban. A nehezen beszámoltatható, és ezért gyakran felelőtlen központi akarat érvényesítése helyett helyben volnának képesek megteremteni a minőségi és jó életet. Erre nem Magyarország döntéshozatali képességgel még fel nem ruházott régiói adnak példát, hanem néhány sikeres, Európa nyugati felén működő régió. Az egymásba fonódó régiók minden központi akaratnál és csetlő-botló kultúrpolitikánál jobban őrizhetnék és ápolhatnák Közép-Európa kulturális, nyelvi, etnikai, vallási értékeit és sokszínűségét. Ha ki akarjuk találni újra Közép-Európát, ki kell találnunk, és jogosítványokkal kell ellátnunk új és újjáéledő, vagy újjáéledni kívánó régióit. Szép és biztató jelei mutatkoznak már ennek az új közép-európai együttműködésnek és regionális hálózatosodásnak: a minőségi turizmus térnyerése, a testvérvárosi kapcsolatok bővülése; a gyorsan formálódó egyetemi, akadémiai hálózatok; a hagyománnyá váló zenei fesztiválok, a közös kultúrkinccs felfedezése és bemutatása a szépirodalom, a színházi élet, az építészet, a gasztronómia területén félreérthetetlen jelei a regionalizmus újjáéledésének. Mindezek a törekvések megjelennek a civil társadalmi szervezetek programjaiban és tevékenységében; a határokat átszelő eurorégiók – pl. a Nyugat-Pannon régió – jövőképében, hogy a gazdasági élet mindenütt jelenlévő szereplőit ne is említsük.

Vállalni a kitörés kockázatát

Közép-Európa felzárkózásához, egy meggyőző sikertörténethez azonban mindez kevés. Vannak üstökösként nekilendülő városok, sikeres, önmagukat bátran kitaláló települések. Számtalan régi és rossz beidegződés, ellenségkép, információ- és nyelvtudáshiány, túlbujánzó és egymástól eltérő szabályozási rendszerek és az őket működtető hatóságok ellenérdekeltsége és visszahúzó ereje, a perifériákra jellemző infrastrukturális elhanyagoltság, elmaradottság és legfőképpen a közös lehetőségek kiaknázásában rejlő közös perspektívák kidolgozatlansága, átgondolatlansága, a távlatos együttgondolkodás és cselekvés hiánya egyelőre elsorvasztja vagy háttérbe szorítja az ígéretes tendenciákat. Mi itt, Közép-Európában egyfajta passzivitást, lomhaságot, érdektelenséget, olykor cinizmust hordozunk jövőnkkel kapcsolatban. Ez nemigen tesz minket igazán vonzó partnerré sem egymás, sem harmadik partnerek számára. Történelmi hányattatásainkra, egymásnak okozott sérelmeinkre, kicsiny méretűnkre, függő és kiszolgáltatott gazdaságunkra hivatkozni az Európai Unióhoz való csatlakozást követően nem jelent mást, mint valójában nem vállalni a kitörés próbáját, kockázatát a panaszkodás és bűnbakkeresés infantilis kultúrájából. Közép-Európa kitalálása tehát nemcsak egy kibővült és válságba jutott, ám – tegyük hozzá – eddigi történetének egészét tekintve rendkívüli módon sikeres Európai Unió jövőjének kitalálásához, hanem egy sikeres Magyarország, Szlovákia, Csehország, Románia, és így tovább, kitalálásához is nélkülözhetetlen.

Ez a „kitalálás” egyben szükségképpen az önazonosulás, önazonosítás új, eddig ismeretlen állomásai felé vezet: a kelet-közép-európai kisállamok történelmében szokatlan állapot, hogy sem egymást nem fenyegetik, sem őket nem fenyegeti – legalábbis közvetlen katonai és politikai értelemben – külső hatalom, hogy egy furcsa és újszerű, hálózatkezelésen és állandó érdekegyeztetésen és újragondoláson alapuló, posztállami gazdasági és politikai közösség alkotórészei, ami egyben értékközösséget, tehát valóságos, *de facto* szolidaritást is jelent. Kölcsönös szolidaritást, amely nem alapulhat szegényrokoni elvárásokon és paternalista viselkedésmintákon.

Posztnemzeti korszak: régi és új együttélése

Mindehhez újra kell gondolnunk, részben le kell cserélnünk, részben ki kell egészítenünk a XIX. és XX. századi fogalmi eszköztárunkat. Ez azért egyszerre izgalmas és nehéz feladat, mert a leegyszerűsítő (a fekete-fehér, a vagy-vagy könnyen emészthető, mediatizálható és árusítható logikán alapuló) feltételezésekkel ellentétben régi és új együttélésének bizarr formáit és váratlan fordulatait kell új fogalmak, és végső soron egy új nyelv segítségével megragadnunk. Jürgen Habermas már a '90-es évek közepén kidolgozta a posztnemzeti konstelláció fogalmát. Nem arra gondolt, hogy az európai nemzetállamok és nemzetek teljességgel eljelentéktelenedtek volna, vagy visszavonhatatlanul felolvadásra lennének ítélve az EU vagy a globalizáció olvasztótégelyében. Inkább arra, hogy elveszítették szuverenitásuk kizárólagos jellegét, és az ezen kizárólagosságba – az abszolút szuverenitásba – vetett hitet. Ez a tömeghit óriási mobilizáló és felhajtó erővel bírt, és sok mindenben, jón és rosszon, keresztüllökte, keresztültaszította az európai nemzeteket. És az a tény, hogy felismerve a nemzetállami rivalizálás feltartóztathatatlanul pusztító hatását, az európai nemzetállamok önként adták fel szuverenitásuk egy részét egy még kialakulatlan közös „gyűjtőszuverenitás” érdekében, a 20. század egyik legpozitívabb, sorsdöntő fordulata. Akkor is döntő fordulat, ha ez a folyamat elvileg nem visszafordíthatatlan, tehát előfordulhat, hogy részeire esik szét az Európai Unió. Mindenesetre jelenleg sem gazdasági és intézményi sikereit, sem az integráció célját nem tekinthetjük végső adottságnak. És ezt a bizonytalanságot az egyelőre csak mélyülő politikai és bizalmi válság erősen aláhúzza.

A posztnemzeti korszakban a nemzet és a nemzetállam objektíve és szubjektíve is fontos szereplője maradt a nemzetek feletti, globalizációs és integrációs folyamatoknak, de a sok új, sokszor nála dinamikusabb szereplő közül csupán az egyik. A XXI. században már nem képes egyértelműen és meggyőzően eljátszani a progresszió élharcosának XVIII-XIX. századi szerepét. Ha ki akarjuk találni újra Közép-Európát és benne Magyarországot, akkor a nemzetegyesítés diskurzusa helyett újat kell keresnünk. Hálózatosodó társadalmainkban, a hálózatokormányzás kialakulásának korszakában a rész még a diskurzus szintjén sem diktálhat a feltételezett, de pontosan már nem körülhatárolható, mozgásban-alakulásban lévő, cseppfolyós egésznek. A posztnemzeti korszakban a folyamatszerűség felülírja a pontos elhatárolhatóság és éles megkülönböztetés szabályait. Ezért kellene hozzáfognunk egy új diétához, hogy folytassuk ezt a haladó hagyományt, és legyenek újak a szokásaink, a nyelvezetünk. Pillantsunk mélyebbre és alaposabban a múltunkba, de nézzünk sokkal tágasabban szét a jelenünkben, és lássuk meg új lehetőségeinket a jövőben. Csak az átfogóbban és ellentmondásosságában jobban megértett és szégyenteljes részleteiben is megismert múlt lehet biztos iránytűnk a jó élet reményével kecsegtető jövő felé vezető úton.

A rossz közérzet kultúrája

A magyar társadalom jelentős hányada szinte notórius módon nem akar bízni magában és a saját jövőjében. Ennek részben az az oka, hogy nem tisztázta és dolgozta fel saját múltját. Talán a '70-es, '80-as évek relatív sikerei, a gulyáskommunizmus és fridzsiderszocializmus, a legvidámabb barakk éveinek önáltatása túlságosan a fejünkbe szállt, és túlságosan beleéltük magunkat az éllovas szerepébe. A tükörbe nézés elmaradása egy rossz közérzeti kultúra kialakulásához vezetett. Néhány kivételtől eltekintve tükörbenézés híján elmaradt a tükörbe nézést követő megmosakodás is. Nem tudunk tiszta arccal, tiszta lappal nekikezdeni a demokratikus átalakulásnak. És ez most már nem csupán egyetlen politikai oldalt jellemez, hanem egy egész társadalmi alapállást. A múlttal kapcsolatos cinizmus közéleti társadalmi

viselkedésminta lett. Azt hiszem, hogy ez egy nagyon fontos probléma, mert ettől mérgezett és egyfolytában mérgeződik a közélet levegője. Sorban úgy nőnek fel generációk, hogy ebben a közegben szocializálódnak, és nem is tudják, hogy ebben az országban nem is olyan régen erőteljesen elkezdett szárba szökkeni a civil kurázsizs, a civil társadalom éthosza.

Demokrácia, demokraták nélkül

Úgy is fogalmazhatunk, hogy társadalmi szempontból *nem sikerült a rendszerváltás*. Voltak szép reményeink, és volt egy szép korszak. A '80-as éveknek, legalábbis az értelmiség és diákság köreiben volt egy katartikus jellege. Azt reméltük, jogosan, hogy itt valami komoly átalakulás lesz. Nem a politikai pártok megjelenésével, mert azt lehetett tudni előre, hogy az nem olyan nagyon nagy kunszt. Egy éjszaka meg lehet alakítani 8-10 politikai pártot. A társadalmi és intézményi mentalitást átalakítani – ezt már akkor is sejtettük – jóval nehezebb és hosszadalmasabb. A közélet fórumait még csak létre lehet hozni, de intézményesíteni egy demokratikus kultúrát nagyon nehéz. És erre nem is voltunk fölkészülve. Hogy naivak voltunk, az természetes. Hogy felkészületlenek voltunk, talán az is természetes. De hogy 15 éven keresztül ezzel nem igazán néztünk szembe, szőnyeg alá söpörtük, az már kevésbé természetes. Ideje tehát szembenéznünk ezzel a kudarccal. Igen, Magyarország intézményrendszerét és politikai berendezkedését tekintve demokratikus ország. De demokraták nélkül. Demokraták nélkül pedig nem létezhet társadalmi értelemben vett demokrácia. Ahogyan civil társadalom sem lehetséges civil kurázsizs és civil viselkedési normák, azaz civilizáltság nélkül. A hivatalos jelentések szerint működnek a demokratikus intézmények. A demokráciát azonban különböző táborok, nemcsak a két nagy politikai szekértábor nem engedi társadalmasodni, hanem jó néhány látható, de inkább láthatatlan gazdasági érdekcsoport egyszerűen kihasználja a maga javára. A közéletnek nincs problémakihordó, konfliktusmegoldó és konszenzusteremtő ereje, a magyar társadalom nem kohéziós. A közjó fogalmát a befolyásos gazdasági és politikai érdekcsoportok önkényesen a maguk képére és kedve szerint értelmezik, a feudálbolsevizmus régi/új kiskirályságainak törvényei szerint. A törvény paragrafusát arra használják, hogy egymást fejbe vágják vagy akadályozzák vele, és nem mutatnak sok aggodalmat amiatt, hogy ezzel közjó helyett közrosszat teremtenek. Tehát a jogállamiság intézménye, a formái és a látszata természetesen megvannak, ez tagadhatatlan. A demokrácia tartalma, a társadalmi demokrácia viszont hiányzik; a demokrácia társadalmasulása mint folyamat megállt. Elindult, és nagyon hamar megállt. Ezért elsősorban a politikai elit a felelős, a politikai osztály, a politikai pártok és apparátusai. Aki a hataloméért küzd, és a hatalomba bekerül, vagy akár a hatalom ellenzékeként működik, nyilvánvalóan nagyobb felelősséget visel azért, ami egy országban történik, mint aki ezt nem teszi. Ugyanakkor, bár közhely, de ide kívánczok, hogy politikusaink és pártjaik is a társadalom leképeződései. Nem tudjuk, hogy Magyarországon miért késlekednek alapvető reformok 15 éven át. Ha egy miniszterelnök azt ígéri, hogy a kutatást és az akadémiát támogatja, akkor ez miért pénzelvonást jelent. De abban, hogy nincs számonkérés, beszámoltatás és egyenes beszéd, a civil társadalom is felelős. Nem szembesítjük a politikai osztályt azzal, hogy nem mond igazat, hogy becsap minket. A média se törődik ezzel igazán, vagy azért, mert politikailag kötött, vagy ha független, forráshiánnyal küzd, és hatóköre szűk. Ezért közbeszédünk jobbára csak felszíni kedélyeskedés és hatástalan mérgelődés. Miközben az egyre jobban hasonlító szekértáborok újságírói egymást és egymás politikusait hatásosan és megállás nélkül szidják. Ez a társadalom feje fölött játszott média-pingpong eddig ügyes figyelemelterelő technikának bizonyult, de mára a politikusokba és a parlamentbe vetett bizalom vészesen alacsony szintre süllyedt. A magyar társadalom 2%-a bízik teljes mértékben, és 7%-a többé-kevésbé saját megválasztott politikusában. És eközben

a háttérben a politikai erők gazdasági érdekcsoportjai egyezkednek, amiről időnként cinikusan értesítenek is minket.

A közrossz terjedése

Mikor viselkedhet így a politikai osztály és az őket szolgáló média? Akkor, ha a társadalom közömbös, cinikus, vagy gyenge és felkészületlen ahhoz, hogy ezt kikérje magának, és időben szembesítse megválasztott vagy meg nem választott képviselőit mulasztásaikkal. Arról vitatkozni, hogy melyik politikus miért rosszabb, mint a másik, nem csupán végtelenül unalmas és reménytelen játék, hanem az önbecsapás diskurzusa. Ezért is javasolok egy új közbeszédet és egy hozzáillő, érthető nyelvet. Arról kellene beszélnünk, hogy a magyar világ miért nem képes magából olyan energiákat, olyan ellenállást felszínre hozni, hogy ezt a gyakorlatot megkérdőjelezze, hogy valamilyen módon gátat szabjon a közrossz terjedésének és normává alakulásának. Mert szerintem képes lehetne. Az anyagi kultúrának a kívánatos szintje, a szellemi kultúránk megvan hozzá. A hiba tehát máshol van. Valami elpudivásodott, megromlott bennünk. Újra meg kell tanulnunk megszólalni. Sokszor úgy tűnik, az emberek nem is akarják ezt hinni, és ezért itt van a kérdőjel részemről, hogy miért van ez. Talán mert egyszerűbb eleve azt mondani, hogy itt nem rendszerváltás, csak genszterváltás volt, a politikusok mind cinikusak, mind lopnak, mind korruptak, csak a hatalmat akarják – és ezzel le van véve a felelősség a vállunkról. Pedig ott van a felelősség, mert megválasztjuk és azután újraválasztjuk őket. Azt hiszem, hogy a civil társadalom ilyen értelemben térdre rogyott Magyarországon. Más értelemben nem. A civil szervezetek száma nemzetközi viszonylatban is elképesztően magas. A statisztika szerint mintegy százezer bejegyzett alapítvány és egyesület működik Magyarországon. Ebből néhány szociológus azt a következtetést vonja le, hogy erős a civil társadalom. Ez azonban csak egy statisztikailag erős civil társadalom. Mi többek között a látszatok országa is vagyunk, a látszatkeltésé és a látszatfenntartásé. A civil szervezetek száma és a civil társadalom közéletet befolyásoló képessége közötti aránytalanság nagyon elgondolkodtató. Röviden szólva: *Sokkal többet tudnánk tenni annál, mint amit teszünk.* Ki kell lépni a diskurzusnak ebből a jelenlegi álságos köréből, miszerint minden a politikusok hibája. Az a bizonyos „harmadik oldal”, ahogyan ezt Mark Nerfin nevezte, azaz a civil társadalom nem teszi a dolgát. Nem teszi úgy a dolgát, ahogy tehetné, vagy ahogy ezt elképzeltük – és amivel mindenki egyetértett a '80-as években. A '80-as évek második felében 3-4 éven keresztül jártam a vidéket, mert az emberek beszélni akartak. Mentem a legkisebb klubokba, eldugott falvakba ugyanúgy, mint a dunaújvárosi vasöntödébe, vagy fiatal bankárok meg bányászok közé. Egyszer Miskolcra, a BAZ megyei szakszervezeti funkcionáriusok körébe hívtak meg. Amikor beléptem a terembe, azt hittem, hogy itt most engem meg fognak égetni, úgy néztek rám. De hallani akartak valamit, mert érezték, hogy valami nagy változás van készülöben. Szükségük volt rá, hogy valaki kimondjon helyettük dolgokat, amit ők nem mertek kimondani.

A civil társadalom közös játék

Ma megelégszünk azzal, hogy verbálisan ki lehet mindent mondani, oda lehet a másiknak csapni, le lehet kommunistázni vagy antiszemitázni egymást, és el lehet játszani az „én kommunistám jó kommunista, a tied az nem jó kommunista” társasjátékot – és ezzel elvagyunk. Közben a világ – úgy tűnik – elhúz felettünk. Én azért hangsúlyozom Európát és Közép-Európát, mert itt a legnagyobb a felelősségünk. És mert ezzel a felelősségáthárító mentalitásunkkal nyilvánvalóan nem lehetünk sikeresek a most már magunk által választott közegben. Európa, akárcsak Közép-Európa, egy közös játék. Mint ahogy a civil társadalom is egy közös játék. Ezt mintha nekünk nem akarózna fölfogni. Közös játékot akkor lehet

sikeresen és mindenki örömeire játszani, ha megállapodunk a játékszabályokban, és be is tartjuk őket. Önhatalmúlag nem változtatunk rajtuk játék közben. Viszont ha nem működnek, újakat találunk ki – megint csak közösen. Egy ennyire gyorsan változó valóságban gyakran kerülhet sor arra, hogy meg kell változtatni a játékszabályokat: újakat kell kitalálni, a régiéket egy részét le kell cserélni. Ez azonban fair és az egész játék szempontjából hasznos módon csak viták, közös megfontolások és konszenzuskeresés alapján lehetséges. A közjó csak így fogalmazható meg – és így fogalmazható újra. A közjó fogalma darabokra hullott Magyarországon. Ahhoz, hogy újra összerakjuk, hogy új társadalmi szerződést kössünk, új módszerekre és viselkedésmintákra van szükség. Társadalmi újtókra, társadalmi vállalkozókra, alulról felépülő, önszerveződő közösségekre és ezek együttműködésére. Ez a „Találjuk ki...” mozgalom lényege.